

РОЗДІЛ III. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ

Оксана Калашник

УДК 811.161.2'367.626

ЗАЙМЕННИК ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ФІГУР

У статті окреслено особливості стилістики займенника в текстах інтимної поезії як матеріалу, що яскраво презентує семантико-стилістичні спроможності прономінативів. Схарактеризовано здатність займенника бути активним засобом творення стилістичних фігур. Проаналізовано стилістичні фігури, утворені за участі займенників у текстах інтимної поезії. Розглянуто семантичну наповненість стилістичних фігур з огляду на семантику займенника.

Ключові слова: прономінатив, поетичний текст, інтимна поезія, стилістичні функції, стилістичні фігури, ліричний герой.

Семантичний аспект різних частин мови у його вияві в художній творчості є предметом досліджень та зацікавленості багатьох мовознавців. Це викликано тим, що семантика слова в художньому тексті ніколи не обмежується його прямим значенням, а завжди набуває нових смислів, що пояснюється особливою структурою поетичних текстів: обмеженістю обсягу і максимальністю змістової та виражальної сторін. У поетичному тексті цей процес відбувається найбільш інтенсивно і це призводить до того, що слово стає семантично складним, збільшується кількість його смислових асоціацій. Цей процес характерний для всіх частин мови, проте серед займенників він позначений своєрідністю, як своєрідним є й сам морфологічний клас прономінативів. Учені відзначають, що відносно невелика група лексичних одиниць, які репрезентують займенник, схильна до активної семантизації своїх значень у текстовому оточенні. При цьому займенники здатні як й інші повнозначні частини мови бути активним засобом творення стилістичних фігур. Сутність проблеми, яка окреслена в цій статті й полягає в потребі визначити особливості стилістики займенника у текстах інтимної поезії як матеріалу, що яскраво презентує семантико-стилістичні спроможності прономінативів.

Морфологічні засоби рідше стають об'єктом стилістичного аналізу мовознавців, адже, на відміну від лексичних засобів, які в стилістичному плані часто проявляють себе безпосередньо (те чи те слово досить назвати – і воно не потребує жодних коментарів), морфологічні ж явища набувають певного стилістичного забарвлення в межах ширшого контексту (Ponomariv 144). Стилiстичний потенціал займенника, порівняно з іменником, прикметником і дієсловом, дещо менший. Насамперед, це зумовлено тим, що займенники є замкненим класом слів, який не поповнюється. Окрім того, слова цієї частини мови не мають такого розмаїття граматичних форм, як, наприклад, дієслова. Проте, маючи високий ступінь узагальнення семантики, займенники яскраво виявляють можливості переносного вживання: використання одного займенника замість іншого, субстантивація займенників (використання слів цієї частини мови в номінативній функції), переосмислення значення займенника тощо (Martynuk 208). Саме тому стилістичні функції займенникових морфологічних одиниць заслуговують на пильну увагу науковців.

Л. І. Мацько виокремлює дві основні стилістичні сфери займенників. Перша – це можливість унаслідок заміни займенниками інших слів, як правило, іменних, уникати повторів, урізноманітнювати текст і до того ж створювати цілу гаму стилістичних значень (інтимізувати, виділяти, приховувати особу тощо). А друга – творення за допомогою займенників семантичного ланцюжка, унаслідок чого формується семантична і граматична зв'язність тексту (Mats'ko 44-45). На думку дослідниці, займенники, як слова-еквіваленти інших частин мови, самі не мають конкретно виявленого матеріального змісту і є певною мірою узагальненими. Для займенників більше значення, ніж для слів інших лексико-граматичних розрядів, має контекст, той комплекс виражальних засобів, у якому займенники розкриваються своїми відтінками й значеннями, реалізують свої стилістичні можливості. Науковець підкреслює, що особливо в поезії займенникові форми мають інтимізує, підсилювальне, оцінювальне значення (Mats'ko 57). Додамо, що ці значення найбільш яскраво зреалізуються, коли займенник або самостійно, або в поєднанні з іншими частинами мови бере участь у творенні низки стилістичних прийомів і фігур.

На те, що в поетичному мовленні займенники – особливий клас слів, звернули увагу багато авторитетних мовознавців, зокрема В. В. Виноградов, Я. І. Гін, С. Т. Золян, О. М. Селіверстова, Л. М. Синельникова, Т. І. Сільман, О. О. Скоробогатова, Л. І. Мацько, Р. О. Якобсон та ін. У художній літературі, особливо ліриці, семантика слова ніколи не обмежується його прямим значенням: слово часто набуває нового змісту. Звідси очевидно, що лексичне значення слова складається не тільки з предметно-понятійної віднесеності звукового комплексу, а й цілого ряду інших як позамовних, так і внутрішньомовних факторів (Lysyuchenko 13). У процесі дослідження специфіки побудови художнього тексту В. В. Виноградов відзначив, що «у структурі художнього твору відбувається емоційно-образна, естетична трансформація засобів загальнонародної мови» (Vinohradov 32).

Як зазначено у нашій попередній публікації, за своїм змістом і категоріальними ознаками займенник

відповідає узагальнено-символічній структурі віршованого твору. У поетичній мові займенники максимально актуалізуються. Конкретність, стислість поетичного твору, як правило, не послаблює, а, навпаки, посилює зв'язок між значеннями займенників і темою. Включені в поетичний текст, займенники виступають уже не тільки у своєму власному значенні, але і як елемент змісту та форми твору. Ситуація, що лежить в основі поетичного тексту, розкриває смислові й стилістичні можливості займенників (Kalashnyk 65).

Як зазначає О. М. Селіверстова, займенники у повсякденній мовленнєвій практиці – другорядний лексичний розряд, який не володіє ні самостійним значенням, ні якоюсь іншою стилістичною забарвленістю. Проте закони художнього слова діють таким чином, що «розряд займенників, який в узуальній мовній системі не має значення, системою вірша висувається на перший план, додатково семантизується, значеннєво зростає» (Seliverstova 48).

Особлива роль займенників у структурі поетичного тексту була обґрунтована Р. О. Якобсоном, який писав: «Займенники виразно протиставлені іншим змінним частинам мови, як наскрізь граматичні, суто реляційні слова, позбавлені власне лексичного, матеріального значення». І далі: «Суттєва роль, яку відіграють у граматичній фактурі поезії різноманітні класи займенників, зумовлена саме граматичним, реляційним характером, що відрізняє займенники від усіх інших автономних слів» (Yakobson 405-409). Механізм «поезії граматики» Р. О. Якобсон описав таким чином: «Примусовий характер граматичних значень змушує поета рахуватися з ним: він або прагне до симетрії та дотримується цих простих, повторюваних, чітких схем, побудованих на бінарному принципі, або відштовхується від них у пошуках «органічного хаосу». Діє принцип: поетичний текст «або граматичний, або антиграматичний, але ніколи не аграматичний» (Yakobson 408). Дослідник відносив займенники до класу шифтерів, оскільки вони не мають постійного класу денотації.

Результатами досліджень поетичних текстів останніх десятиліть стали висновки про те, що займенники в мові поезії несуть особливе навантаження, яке виражає значення – «ліричний герой та його стосунки з навколишнім світом» (Nosoreva 204).

Предметом нашого дослідження є стилістичні фігури, утворені за участі займенників у текстах інтимної поезії.

Мета статті – з'ясувати семантичну наповненість стилістичних фігур з огляду на семантику займенника.

Для досягнення зазначеної мети вирішується ряд завдань:

- визначення проблем, яких торкалися науковці, досліджуючи семантику займенника;
- визначення художньої спроможності займенника у поетичному тексті;
- виявлення преференцій займенника як складника стилістичних фігур.

На стилістичне значення повторів звернув увагу ще О. О. Потебня, який зазначав: «Збільшення вживання у мовленні одного і того самого слова дає нове значення, об'єктивне або суб'єктивне» (Potebnya 552).

Найчастотнішою є участь займенників у творенні стилістичної фігури анафори, оскільки анафорична функція (заміщення) є природною для цього класу слів на мовному рівні. Важливим видається дослідити анафоричне вживання прономінативів на рівні поетичного мовлення. Наприклад, у поезії Ю. Винничука «Я цю панну кохав огидну» парадоксальна назва твору розкривається в тексті за допомогою анафори, яка акцентує це протиставлення – парадокс. Вірш побудований на несумісності понять: **Я цю панну кохав огидну Я цю панну кохав брехливу Я цю панну ув'язнював ледь не щодня... Я цю панну спалював на вогні... Я цю панну часто так твалтував уві сні... Я цю панну так шалено кохав...** (Nіch erotychnoyi poeziyi non-stop 12). Особовий займенник *Я* та вказівний *ЦЮ* повторюються на початку шести рядків, семантично акцентуючи ліричного героя у єдності з особою, стосовно якої виявляються його почуття й відповідні дії. Особистісне *Я* часто вживається автором для передачі емоцій, станів, прагнень, душевних переживань та поривів ліричного героя. У поезії Ю. Винничука бачимо широкий спектр таких смислів, реалізованих за допомогою особового займенника *Я* у поєднанні із вказівним займенником *ЦЮ*: від палкого кохання до огиди. Панна, на яку звернена увага ліричного героя, залишається безіменною, а тому сприймається читачем як узагальнений образ невідомої жінки.

Одна з еротичних поезій Д. Лазуткіна теж позначена анафоричним вживанням особового займенника *МИ*: **...Ми ходжені ми ушкоджені ми нема ми є ми розбиті щеглини ми виверження миттєві враження...** (Nіch erotychnoyi poeziyi pop-stop 29). За допомогою цієї анафори зроблена заявка на філософське сприйняття світу через призму людиноцентризму: особовий прономінатив *МИ* акцентує нерозривну єдність, близькість з ліричною героїнею, зосереджує увагу на тому, що ліричний герой та лірична героїня – це одне ціле. Тут займенник *МИ* виступає в значенні *Я + ТИ*, створюючи образ «любовного *МИ*». Така специфіка семантизації особових займенників у любовній ліриці закладена самим характером цих поезій.

Заслуговує на увагу вживання анафори в любовній поезії М. Луківа. Вона виражена повторенням означального прономінатива *КОЖНА*: **...І кожна матиме гніздечко, І кожна виведе пташат, І кожене любляче сердечко Ніжнішим зробиться стократ...** (Lukiv 212). Розповідь про природні явища, птахів допомагає ліричному героєві пізнати себе, відкритись, абстрагуватись від життєвих переживань. А конкретизація за допомогою анафоричного вживання займенників *КОЖНА*, *КОЖНЕ* стосовно пташок підкреслює філософське узагальнення: коли прийде пора любити, всі істоти стають щасливими.

У поезії Л. Демської з метафоричною назвою «Твоє ім'я як щит для мене» простежуємо анафору,

утворену присвійним займенником *ТВОЄ* та іменником *ІМ'Я*: *Твоє ім'я як щит для мене за яким так затишно... Твоє ім'я це нитка Аріадни що обережно веде... Твоє ім'я молитва перед сном що Богу вдячна за життя. Твоє ім'я надія на прийдешній день і віра у любов. Твоє ім'я...* (Liturhiya kokhannya 612). Важливу роль у побудові цього вірша відіграє й стилістична фігура анепіфора, або кільце строфи. Анафора *ТВОЄ* + *ІМ'Я* починає й закінчує вірш. Таким цікавим поєднанням анафори й анепіфори в одній поезії авторка наголошує на силі почуттів ліричної героїні до коханого.

Антонімічною до анафори, як відомо, є епіфора. Ця стилістична фігура не тільки сприяє посиленню ритмічності поетичного мовлення, а й відіграє важливу роль у композиції твору. (Zhurav'l'ova, Manovyts'ka 35). Епіфора в інтимній ліриці М. Луківа використовується як засіб посилення автором висловленого, поет акцентує увагу читача на своїх почуттях до ліричної героїні за допомогою повторення присвійних займенників *МОЯ*, *МОЄ* в інверсованій позиції до означуваних слів, зокрема і в кінці рядків: *...Я так стужився за тобою, Любов моя, життя моє... Згадай мене за далекою, Любов моя, життя моє... А я зову тебе судбобою, Любов моя, життя моє...* (Lukiv 197-198). Присвійні займенники, що за своєю семантикою близькі до особових, виконують функцію уточнення, виділення, актуалізації. В аналізованій поезії автор прагне показати своє безпосереднє ставлення до життя ліричної героїні, а також близькість стосунків з нею, почуття до неї, повторюючи присвійний займенник *МІЙ* і вводячи його до стилістичної фігури – синтаксичного паралелізму. Отже, у цьому разі спостерігається симбіоз кількох стилістичних прийомів і фігур – епіфори, інверсії, повтору і синтаксичного паралелізму, що значною мірою увіразає вірш.

Любовна поезія В. Шовкошитного «Ти снилася» вирізняється поєднанням одразу трьох стилістичних фігур – анафори, епіфори, анепіфори. Вони утворені особовими займенниками *ТИ*, *МЕНІ* та дієсловом *СНИЛАСЯ*. Перший і останній рядки вірша повторюються: *Ти снилася мені. Зривався сніг, А ми летіли в темін між снігами...* і далі *...Вдихнув на повні груди свіжість ранку... Ти снилася мені. Зривався сніг.* (Shovkoshtnyu 61).

Досить часто присвійні займенники *МІЙ*, *МОЯ* стають ядром семантичного наповнення любовної лірики: вони входять у синтаксичні конструкції, які створюють кільцеву організацію твору. Причому вживання двох займенників поруч акцентує значення й одного, й другого. Таке вживання слів О. О. Скоробогатова назвала співпозицією (Skorobogatova). У М. Луківа: *Опадають останні листки На осінню алею. Осипаються дні і роки, – Ти не будеш моєю. Гуркотять поїзди, літаки, Сяє доля зорею. Тільки душу терзають думки, – Ти не будеш моєю...* (Lukiv 200). Епіфора + анафора підкреслюють переживання, смуток ліричного героя через неможливість бути разом із коханою.

У любовній поезії В. Стах «Мідних турок гаряче, розпечене тіло», активно експлуатуються стилістично виразні займенники *ЦІ*, *ЦЕ*, *ЦЯ*, що виступають у співпозиції: *Ці каштанові зерна – коштовні краплини. Це багаття, ці стомлені спалахи пісні. Ця осіння любов, як тамована пісня, полонить всі квартали, будинки, квартири...* (Liturhiya kokhannya 583). Прономінативи артикулюють тло, на якому розгортається любовна інтрига.

Схожу картинку маємо в інтимній поезії Г. Крук «Ми, Сігісе, мокрі, як змилені коні», де анафоричне повторення особового займенника *МИ* створює ефект нагнітання почуттів, зумисного їхнього перебільшення: *Ми, Сігісе, мокрі, як змилені коні. Ми трави, столочені кіньми над ранок. Ми рани відкриті у миті гортанні...* (Liturhiya kokhannya 654).

Поєднання анафори з епіфорою привертає увагу й в інтимній поезії Ю. Островершенка «Зачакловані», де особовий займенник *МИ* з прикметником *ЗАЧАКЛОВАНІ* повторюються десять разів: *ти шукаєш мене і не можеш знайти я чекаю тебе і мені не щастить зачакловані ми зачакловані ми зачакловані може винен цей сніг може винен той дощ мерехтіння облич в переходах до площ зачакловані ми зачакловані ми зачакловані... може винен цей дощ може винен той сніг що не бачимо нас в лабіринті доріг зачакловані ми зачакловані ми зачакловані... кажуть долі вина значить винна вона що зі мною не ти що з тобою не я зачакловані ми зачакловані ми зачакловані... я шукаю тебе і не можу знайти ти чекаєш мене і тобі не щастить зачакловані ми зачакловані ми зачакловані...* (Liturhiya kokhannya 622). Особовий займенник *МИ* інверсований – підмет вжито в кінці речення. Тим самим за допомогою епіфори автор привертає, затримує увагу читача на бажаній і очікуваній єдності ліричного героя з коханою. В аналізованій поезії займенник *Я* фігурує в нерозривній єдності із «любовним *ТИ*», створивши в результаті образ традиційного «любовного *МИ*» (*Я* + *ТИ* = *МИ*).

Якщо автор прагне зумисне підкреслити зіставлення двох протилежних, але пов'язаних між собою понять, явищ, речей, ідей та образів, то він використовує стилістичну фігуру антитезу. У любовній поезії М. Луківа спостерігаємо антитезу, утворену за допомогою особових займенників *ТИ*, *Я* та іменників *СЕЛО* – *МІСТО*: *Небеса високі й урочисті, Подивлюся – серце защемить. Ти в селі – а я давно у місті, – Затужи за мною хоч на мить...* (Lukiv 210). За допомогою антитези автор розкриває мотив розлуки ліричного героя з коханою.

У поезії В. Шовкошитного «Без іронії» простежуємо оксюморон, утворений поєднанням прикметника *ЧУЖА* з присвійним займенником *МОЯ*: *Не треба іронічних нот, облич. Облич цей скепсис вдаваний, не треба. Чужа моя, ти так мені болиш, Як небу сонце, що упало з неба...* (Shovkoshtnyu 46). В аналізованому творі оксюморон вживається на позначення внутрішньо суперечливих почуттів ліричного героя, його розпачу через нерозділене кохання.

Унаслідок проведеного аналізу виявлено, що прономінативи беруть активну участь у творенні

стилістичних засобів і фігур у поетичних текстах інтимної лірики, зокрема анафори, епіфори, анепіфори, антитези, оксюморона, синтаксичного паралелізму, інверсії, повтору. У простеженому нами фактичному матеріалі найчастотніша участь займенників у творенні стилістичної фігури анафори, що пояснюється традицією граматичних функцій займенника, зокрема функції заміщення. Проте трапляються випадки утворення прономінативами епіфори як засобу посилення автором висловленого. Інші розглянуті стилістичні прийоми і фігури в аналізованих текстах любовної лірики поодинокі.

Таким чином, дослідження стилістичних фігур, утворених за участі займенників у текстах інтимної поезії, презентує широкі семантико-стилістичні спроможності прономінативів.

Подальші дослідження стилістичної функції займенників дадуть можливість простежити палітру використання займенникових форм для реалізації творчих задумів митців.

References

Kalashnyk, Oksana. "Semantyko-stylistychni osoblyvosti pronominyativiv u poetychnomu teksti (Semantic and Stylistic Peculiarities of Pro-nominatives in the Poetic Text)". *Linhvistychni doslidzhennya (Linguistic Studies)* 39 (2015): 63–67. Print.

Lysyuchenko, Lidiya. *Leksykologhiya suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Semantychna struktura slova (Lexicology of the Contemporary Ukrainian Language. Semantic Structure of the Word)*. Kharkiv: Vyshcha shkola, 1977. Print.

Martynyak, Oksana. "Zaymennykovi zasoby vyraznosti v romani Iryny Vil'de «Sestry Richyns'ki» (Pronoun Means of Expressiveness in Iryna Vylde's novel «Rychynsky Sisters»)». *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» (Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University)* 49 (2014). 208–211. Web. 5 Oct. 2016.

Mats'ko, Lyubov, Sydorenko Olesya, and Mats'ko Oksana. *Stylistyka ukrayins'koyi movy (The Stylistics of the Ukrainian Language)*. Kyiv: Vyshcha shkola, 2003. Print.

Nosoreva, Tat'yana. "Mestoimenie «my» v poezii F. Y. Tyutcheva (Pronoun «We» in F. I. Tyutchev's Poetry)". *Izvestiya Rossiyskoho gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. Y. Hertseny (The News of the Herzen State Pedagogical University of Russia)* 93 (2009). 203–207. Web. 5 Oct. 2016.

Ponomariv, Oleksandr. *Stylistyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy (The Stylistics of the Contemporary Ukrainian Language)*. Kyiv: Lybid', 1992. Print.

Potebnya, Aleksandr. *Iz zapysok po russkoy hrammatike (From Notes on Russian Grammar)*. Moskva: Prosveshenie, 1958–1985 (3: 552). Print.

Seliverstova, Ol'ha. *Mestoimeniya v yazyke y rechi (Pronouns in Language and Speech)*. Moskva: Nauka, 1988. Print.

Skorobohatova, Elena. *Hrammaticheskie znacheniya i poeticheskie smysly: poeticheskiy potentsyal russkoy hrammatiki (Grammatical Meanings and Poetic Senses: Poetic Potential of the Russian Grammar)*. Khar'kov: NTMT, 2012. Print.

Vinogradov, Viktor. *Russkiy yazyk: Hrammaticheskoe uchenie o slove (The Russian Language: Grammatical Study on the Word)*. Moskva: Uchpedhiz, 1947. Print.

Yakobson, Roman. *Poeziya hrammatiki i hrammatika poezii (Poetry of the Grammar and Grammar of the Poetry)*. Moskva: Raduha, 1983. Print.

Zhuravl'ova, Natalya, and Antonina Manovyts'ka. "Povtor yak ekspresyvnyy zasib u poeziyi A. S. Malyshka (Reiteration as Expressive Means in A. S. Malyshko's Poetry)". *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu (Visnyk of Zaporizhzhya National University)* 1 (2001): 34–36. Web. 10 Oct. 2016.

List of Sources

Liturhiya kokhannya: Antolohiya ukrayins'koyi lyubovnoyi liryky kintsya XIX – pochatku XXI stolittya (A Liturgy of the Love: the Anthology of the Ukrainian Love Lyrics since the End of XIXth to Beginning of the XXIst century), 2008. Print.

Lukiv, Mykola. *Roste chershnya v mamy na horodi (The Cherry Grows at the Mother's Garden)*, 2015. Print.

Nich erotychnoyi poeziyi non-stop (A Night of the Erotic Poetry Non-stop), 2012. Print.

Shovkoshytnyy, Volodymyr. *Torknutysya nebes (To Touch the Heaven)*, 2010. Print.

Надійшла до редакції 17 жовтня 2016 року.

A PRONOUN AS A MEANS OF STYLISTIC FIGURES FORMATION

Oksana Kalashnyk

Department of the Ukrainian Language, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

Abstract

Background: The kernel of the problem, outlined in the present paper, provides the actual need for investigation of the peculiarities of pronoun stylistics in the texts of intimate lyrics as material, that reveals semantic and stylistic capacity of pronominals.

Purpose: The purpose of the present article is to define semantic capacity of stylistic figures through the

semantics of pronoun.

Results: In consequence of conducted research it's appeared, that pronominales take an active part in the formation of stylistic means and figures in poetic texts of intimate lyrics, such as: anaphora, epiphora, anepiphora, antithesis, oxymoron, syntactic parallelism, inversion, reiteration. In the considered factual material the most frequent participation of pronouns is revealed in the formation of stylistic figure of anaphora, that can be explained through the tradition of pronoun's grammatical functions, function of replacement in particular. Nevertheless, occasionally the occurrence of epiphora formation as a means of author's expressiveness is observed. The rest of examined stylistic methods and figures in analyzed texts of love lyrics are solitary.

Discussion: The investigation of stylistic figures, generated with the means of pronouns in the texts of intimate poetry, represents wide semantic and stylistic capacity of the pronominales. The further research of the stylistic function of pronouns provides an opportunity to trace a palette of pronouns forms usage for implementation of author's creative intentions.

Keywords: pronominalive, poetic text, intimate poetry, stylistic functions, stylistic figures, poet's persona.

Vitae

Oksana Kalashnyk, PhD Applicant at the Department of the Ukrainian Language at the G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. The areas of research interests embrace grammar studies on the contemporary Ukrainian language, morphology, poetic morphology.

Correspondence: oksana.kalashnik.85@mail.ru